

Човешката ситуация в епохата на глобализацията

Десислав Стоичков, студент в магистърска програма „Философия“, ЮЗУ
"Неофит Рилски", desak@abv.bg

The Human Situation in the Age of Globalization

Desislav Stoichkov, MA student, SWU "Neofit Rilski". desak@abv.bg

Резюме: Идеята за глобализацията се продуцира като неизбежното бъдеще на хората и обществата по света, но от това се пораждаат много въпроси, чиито отговори са неясни или незадоволителни. Затова в настоящия текст се разглеждат някои от проблемите свързани с глобализацията като, например, отношението ѝ към националната държава и последиците за последната, които произтичат от това съприкосновение. Чрез анализ на понятия като „глобализъм“, „глобалност“, „глобализация“, „модерност“, „постмодерност“ и други, се търсят отговори на въпросите за това, какво означава да си глобализиран по отношение на отделния човек и дали той печели нещо от този процес или е просто въвлечен в него.

Ключови думи: глобализация, глобалност, глобализъм, модерност, постмодерност, паноптикум, синоптикум, световно рисково общество.

Abstract: The idea of globalization is produced as the inevitable future of people and societies around the world, but it raises many questions which answers are unclear or unsatisfactory. Therefore, this article examines some of the problems related to globalization, such as, for example, its relation to the nation-state and the consequences for the latter that arise from this contact. Analyzing concepts such as "globalism", "globality", "globalization", "modernity", "postmodernity" etc, the paper looks for answers to the questions of what is to be globalized and whether the individual gains anything from this process or is simply drawn into it.

Key words: globalization, globality, globalism, modernity, postmodernity, panopticon, synopticon, global risk society.

Въведение

Идеята за глобализацията в своя идеален вариант е за един единен свят без граници, без разделение между народите, които имат равни права и възможности. Но дали всъщност това е така или нещата стоят по съвсем друг начин? Независимо от всичко процесът по глобализация на познатият ни до вчера свят тече с пълна сила, разбира се не без някои съществени проблеми и изненадващи маневри от страна на определени национални държави. На практика ние все пак вече живеем в един, до известна степен глобализиран свят, където ограниченията за свободно придвижване на хора, стоки и капитали и информация са значително по-малко, откогато и да било до сега.

Целта на настоящото изследване е да хвърлим повече светлина върху този, може би, неизбежен процес на глобализация, който ако не променя из основи, то поне – по един или друг начин – влияе сериозно на живота и културата на цялото човечество. В хода

на изследването ще използваме анализи на някои, вече наложили се тези, понятия и термини на известни автори (Бек, Сафрански и Бауман), които имат реалистична и отрезвяваща визия за настъпилите процеси на промяна в световното общество като цяло, доколкото може да се говори за такова изобщо.

За постигането на поставената цел ще се опитаме да дадем отговори на въпроси от рода на:

- Какво представлява глобализацията всъщност и какви интерпретации може да предизвика?
- Защо сме принудени да изясняваме дали намираме в период, който се възприема като модерен или може да бъде характеризирани в качеството му на постмодерен такъв?
- По какъв начин влияят тези социални явления, като глобализация и модерност на живота и културата на обикновените хора?
- Кой печели най-много от глобализацията и кой понася негативите от нейното осъществяване?
- Каква е релацията между глобализацията и опазването на околната среда? И т.н.

Още от времето на Платон и Аристотел, а и много преди тях, хората бленуват и се опитват да намерят някаква идеална обществена структура или организация, която да бъде от полза, ако не за всички членове на обществото, то поне за по-голямата част от тях. Дали глобализацията не е именно подобна утопична идея, която поражда повече въпросителни, отколкото успява да даде отговори на желанията и стремежите на масовия човек за лично щастие, реализация, по-добър и по-сигурен живот?! Защото се оказва на практика, както обикновено, че очакванията и реалността се намират, меко казано, в положение на явно противоречие и от това се пораждат много повече проблеми, отколкото могат да се извлекат някакви ползи и решения за тях.

1. Глобализацията и националната държава.

В настоящата разработка се разглеждат особеностите на културата в условията на процеса на глобализация. Има се предвид културата не в качеството ѝ на опозиция на варварството, а като човешка дейност, в която се експлицират ценностните ѝ измерения в политическо, социално, икономическо, материално и т.н. измерения.

Доскоро се считаше, че като сборен пункт или събирателен образ на всички културни, социални, политически, икономически, материални и тем подобни аспекти от живота на дадено общество се припознава в лицето на националната държава. Но в

последно време нейната хегемония е поставена под въпрос, защото в идеята за глобализацията се прокрадва съмнението, че може би времето ѝ е изтекло и трябва да бъде заменена от по-широка или мащабна структура. Въведението на своя труд, наречен „Глобализацията: последици за човека“, Зигмунт Бауман иронично започва със следната фраза: „Всички говорят за „глобализацията“; широко употребявана дума, бързо превърната в лозунг, в магическо заклинание, в шперц, за който се смята, че отключва вратите към всички настоящи и бъдещи мистерии. За някои „глобализацията“ е това, което сме длъжни да правим, ако искаме да бъдем щастливи; за други „глобализацията“ е причината за нашето нещастие. За всеки обаче „глобализацията“ е неподатливата участ на света, необратим процес; тя е също процес, който засяга всички ни в една и съща степен и по един и същ начин. Ние всички сме в процес на „глобализиране“ – а да бъдем „глобализирани“, означава приблизително едно и също за всички „глобализирани“ (Бауман, 1999: 21). От цитата стават ясни най-малко три неща: първо, за да се наложи една идея или идеология, то тя трябва да придобие широка популярност и да се държи в полето на актуалните теми, колкото се може по дълго, а това се постига най-сигурно като се инфилтрира като основна тема във вечната дискусия за причините за щастieto и нещастieto на човешкия род (между другото, много умел и резултатен похват). Второ, изразява се становището, че глобализацията е неизбежната съдба на света, което, въпреки фактическата си стойност, може да се определи като доста близко по смисъл и интенция до някои идеологически лозунги от тоталитарното минало на Източна Европа. Дали всъщност глобализацията е неизбежна само времето ще покаже. Тя може да се окаже просто един етап или следващо ниво на безкрайното търсене на най-сполучливата обществена структура или просто експеримент. И трето, че да си глобализиран, до известна степен те прави равен по съдба и възможности с всички останали в това положение, което донякъде се оказва така, но всъщност нещата стоят по съвсем различен начин що се отнася до по-заможните хора и организации, които вероятно стоят в основата на идеологията за глобализацията. Понеже последната може да се разглежда като естествен процес на развитие, но не се изключва и възможността да се окаже и доста старателно планиран и продуциран такъв.

Бауман изяснява, че глобализацията като повечето „модни думи“ има подобна съдба т.е., претенцията да хвърля светлина върху широк диапазон от въпроси, не я прави по-ясна като понятие, а напротив даже се замъглява смисъла и разбирането ѝ (Бауман, 1999: 21). От друга страна: „Колкото повече са праволинейните истини, които издигат и

избутват, толкова по-бързо се превръщат в канонизирани положения, за които не се задават въпроси. Щом понятието веднъж се е появило, човешките практики изчезват от погледа и тогава то се превръща вече в „действителен факт”, в свойства на „външния свят”, което терминът сякаш е „уловил” и което призовава, за да утвърди своя собствен имунитет срещу питането. Терминът „глобализация” не е изключение от това правило” (Бауман, 1999: 21). Тезата на Бауман е, че в понятието „глобализация” се съдържа много повече, отколкото би могло да се види на пръв поглед. Освен това, според него, глобализацията същевременно и разделя, и обединява, защото при тези условия едни се оказват глобализирани, а други локализирани, първите са наградени с новата „висша ценност”, която се изразява в свободното придвижване или подвижността, докато вторите се възприемат като социално деградирани именно защото по една или друга причина нямат възможност да придобият достъп до споменатата подвижност (Бауман, 1999: 21-23).

Неизбежно се появява въпросът за ползата т.е., кой има най-голяма полза от глобализацията и кой би изгубил от нея? Имайки предвид по-горе изложеното може да се каже, че най-голяма полза биха имали богатите хора, техните организации и големите корпорации, а като губещи от глобализацията се очертават най-вече хората с малки финансови възможности, но освен тях се оказва застрашена и самата национална държава. Улрих Бек във монографията си „Що е Глобализация?”, задава един много интересен въпрос: „Защо глобализацията означава политизация?” и отговаря: „Защото инсценирането на глобализацията позволява на предприемачите и техните съюзи да освободят и да възвърнат силата си за действие, опитомена от политиката на социалната държава на демократично организирания капитализъм. Глобализацията прави възможно това, което при капитализма може би винаги е било латентно валидно, но на етапа на опитомяването му от демократичната социална държава е останало скрито, а именно че, предприятията, и особено онези, които действат в глобален мащаб, имат ключова роля не само в изграждането на икономиката, но и на обществото като цяло, пък било то и „само” поради това, че могат да лишат обществото от материални ресурси (капитал, данъци, работни места)” (Бек, 2002: 14). В цитата много ясно се посочва кой и защо се опитва да налага глобализацията като модерна идеология, каквато тя се превръща за обикновените хора и за националната държава като цяло. Негативите остават за последните, докато първите извличат само ползи в смисъла на трупане на печалби и неимоверно нарастваща власт, защото при тези условия им се отдава възможността да властват, както над съдбата на населението, така и над тази на

цялата държава. Това е така, понеже, както се изразява Бек: „Глобално действащото стопанство подкопава основите на националната икономика и на националните държави” (Бек, 2002: 14). Причините, поради които заможните предприемачи и големите корпорации продуцират и подкрепят политиката на процесите на глобализация, могат лесно да бъдат забелязани, ако се обърне внимание на това, че чрез тази политика те са на път да осъществят една от главните си цели, а именно да се освободят от ограниченията и изискванията, които им налагат, както профсъюзите, така и националната държава (Бек, 2002: 15).

Бек изтъква един много любопитен факт, а именно, че политици от различни партии се превръщат в апологети на глобализацията, едва ли не опиянени от възможностите, които изглежда, че предлага тя, но може би дори не се замислят, че лобирайки в нейна полза, се оказва, че те режат клона, върху който седят (Бек, 2002: 16).

Бауман алармира, че националната държава е сериозно заплашена от разрушение, а може би и от изчезване. Защото са налице транснационалните разрушителни сили на големите корпорации и други икономически гиганти, които са главните „актьори” или „играчи”, стоящи зад безмилостното обезкървяване на националната държава. Тяхната основна цел е бързата печалба и намаляване на разходите. Последното означава, че са способни да преместят производството на своите стоки, в която и да било точка на света, стига да им излезе по-евтино, спестявайки от данъци и труд. Съвсем логично едно такова преместване на производството би се отразило отрицателно за икономиката на държавата, от която е изнесено, защото това със сигурност би означавало по-малко данъци в хазната и повече безработица. Последното обрича на бедност и несигурност хората, които се оказват пряко потърпевши от тези действия на споменатите „играчи”. (Бауман, 1999: 80-81)

Бек въвежда едно уместно понятие, а именно „виртуални данъкоплатци”, под което се имат предвид въпросните корпорации в качеството им на икономически и финансови гиганти, които на свой ред (както посочва и Бауман) могат безпрепятствено да местят своя капитал и производства, но и да избират къде да плащат своите данъци. Което естествено се случва там където ще им коства най-малко средства. Впоследствие той обяснява следното положение: „Гладиаторите на икономическия растеж, които биват ухажвани от политиките, подкопават авторитета на държавата, като се възползват от нейните постижения, но същевременно я лишават от данъци. Куриозното тук се състои в това, че тъкмо най-богатите се превръщат във виртуални данъкоплатци и тяхното богатство се дължи не на последно място на виртуозността на виртуалното. Тези

данъкоплатци подкопават по един (най-често) легален, но нелегитимен начин демократичното общо благо, от което се възползват” (Бек, 2002: 18). От цитираната част става ясен начинът, по който тези така наречени „гладиатори на икономическия растеж” се сдобиват с реална власт, която им позволява не само да не се съобразяват с държавата, но и да влияят на политическите, икономическите и т.н. процеси в нея.

1.1. Глобализъм, глобалност и глобализация.

Бек определя понятието глобализъм по следния начин: „С глобализъм обозначавам схващането, че световният пазар изтласква или замества политическото действие, т.е. идеологията за господството на световния пазар, идеологията на неолиберализма. Тя подхожда монокаузално, икономично, доколкото редуцира многомерността на глобализацията до едно, а именно до икономическото измерение, което освен това се схваща линейно, и ако изобщо се обръща внимание на всички други измерения – екологична, културна, политическа, цивилизационна глобализация, - то е само от гледна точка на приетото на системата на световния пазар” (Бек, 2002: 25).

Подобно, но не съвсем идентично, мнение изразява и Рюдигер Сафрански в своята монография „Колко глобализация може да понесе човекът?”, където представя глобализма като идеология, която продуцира образа на световното общество като единно такова, което съвсем не е така в действителност. Защото, според него, се оказва, че докато едни области на света се наблюдава едно развитие, по отношение на глобализацията, то в други части на света се създават други „времеви зони”, в които дадени страни се връщат назад в своето развитие, разкъсвани от войни, вътрешни конфликти и крайна бедност. Това създава така наречените от Сафрански „неедновременности”, адекватен термин, който изразява не темпорално различни зони, а по-скоро такива, които се отнасят до епохални регресии в определени части на света (Сафрански, 2006: 19-20). Впоследствие немският автор посочва: „Следователно върху почвата на глобализацията възникват нови различия, но едва ли се появява подходящо поведение, благодарение на което да се справим с тях. Глобализмът като идеология не иска да признае нарастването на неедновременностите и различията в развитието или поне да ги прецени като феномени на прехода. В такъв смисъл той не е достатъчно реалистичен” (Сафрански, 2006: 20-21). Тук се дава и още една същностна характеристика на глобализма, който бива определен не като „описание на действителността, колкото като едно изискване към нея”, а това означава, че глобализацията извежда от „глобалното битие едно глобално дължимо”. В този смисъл

глобализацията е концептуализирана в нейното нормативно измерение, което води Сафрански до заключението, че „глобализмът има обратно действие върху реалните процеси”, защото се оказва, че именно той ги „прикрива, форсира, парализира и легитимира”. В подобна перспектива авторът определя глобализма в качеството му на идеология, като един вид „духовен аспект на капана на глобализацията” (Сафрански, 2006: 21).

От по-горе изложеното става ясно, че според Сафрански и Бек глобализмът е термин, с който се означава една идеология, служеща на интересите на икономически силните „играчи” в лицето на големите корпорации и тем подобните. Сафрански го разглежда като нормативен глобализъм с присъщите му три варианта, съответно: 1. Неолиберален глобализъм, който експлицира идеологията за безпрепятствено движение на капитала с цел за осигуряване на по-благоприятни условия за неговата реализация – т.е. свободният пазар и икономиката доминират над държавите и културата. 2. Антинационализъм и 3. Екологичен глобализъм, като обаче авторът посочва, че тези негови първоначални мотиви са отстъпили на заден план пред икономическите му аспекти (Сафрански, 2006: 21-25). В общо взето сходен план Бек свързва глобализма директно със схващането, че световният пазар е в състояние да измести политическите действия, от което следва, че това е идеология на неолиберализма, утвърждаваща господството на световния свободен пазар и „играчите”, стоящи зад него (Бек, 2002: 25).

Глобалност е друг термин на Бек, чрез който се означава факта, че отдавна се намираме в условията на едно „световно общество”, защото всяка представа за затворени пространства остава фиктивна. Това е така, понеже няма страна или група, която да може да се изолира напълно от другите. Именно поради тази причина може да се говори за „световно общество”, което съвсем не означава интегрираност в политиката на националната държава, доколкото става въпрос за своеобразна съвкупност от социални отношения, които не се определят от нея (Бек, 2002: 26).

Друг е въпросът дали изобщо съществува световното общество или терминът е по-скоро пожелателен, отколкото да е натоварен с някакво реално значение и смисъл?! Действително от гледна точка на потенциала на съвременните комуникационни средства може да се говори за подобна възможност, но все пак, за да се превърне

Сафрански категорично заявява, че: „Ние живеем във века на глобализацията, това е въвн от съмнение” (Сафрански, 2006: 15). На практика се оказва, че вече сме свикнали с глобализацията като термин и едва ли чрез неговото споменаване може да се

предизвика някакво сътресение в съзнанието на повечето хора. Това се дължи до известна степен на огромната неяснота, която се съдържа в понятието за глобализация, ако можем изобщо да говорим за такова, защото е много трудно то да бъде вкарано в определени рамки т.е., да бъде дефинирано кратко, точно и ясно. Все пак има известен консенсус сред разглежданите автори в настоящата разработка (Бауман, Бек и Сафрански), които се отнасят към глобализацията като процес или съвкупност от противоречиви процеси, водещи до крах на националната държава, безпорядък и облагодетелстване на големите наднационални играчи.

Зигмунд Бауман определя глобализацията като „новия световен безпорядък“, защото вижда в нейните процеси липса на регулиращи механизми, чрез които да се контролират събитията по отношение на случващото се в световен мащаб. Иначе казано, не съществува „глобален консенсус“, чрез който да се създаде порядък в глобалните дела (Бауман, 1999: 82). Може би именно липсата на консенсус е в основата на този безпорядък, а е възможно и да има и съвсем друга причина, която да се отнася до така наречените „актьори“ на глобалната сцена, които имат огромна полза от липсата на подобно глобално разбирателство, защото по този начин те остават извън ползрението и контрола на националните държави и се възползват до най-висока степен от възможностите на свободния пазар, който сами продуцират и създават. Кое то прозира и от следната дефиниция на Бек: „...”глобализацията“ означава процесите, довели до там, националните държави и тяхната суверенност да бъдат подкопани и преплетени от транснационалните актьори, посредством техните властови шансове, ориентации, идентичност и мрежи (Бек, 2002: 27). Следователно, икономическите интереси на определени организации ги карат да държат в патова ситуация националните държави, защото финансовите ресурси, а оттам и реалната власт се оказват в ръцете на първите. Тоест държавите са приведени в положение на зависимост и по този начин са подкопани устоите им като такива. Обръщайки внимание на липсата на контрол в пазарната сфера Сафрански извежда следното: „Дерегулацията на финансовите пазари съсипва националните икономики. Действащите в глобален план концерни обезсилват локалната легитимирана политика. Потоците от капитали като истински потоци преминават границите и не само в метафоричен смисъл предизвикват наводнения и избуяване на дива растителност на едно място и суша и засуха на друго (Сафрански, 2006: 17). Преведено това означава, че на практика съдбата на дадена държава е в ръцете на големите инвеститори и ако тя не се съобразява с техните

изисквания, то те няма да инвестират в нея, което автоматично я обрича на мизерно съществуване.

На свой ред Бек говори за глобален дезорганизиран капитализъм, за световно общество, което не се обвързва със световно правителство и държава. Той е на мнение, че: „Един глобален дезорганизиран капитализъм се разпростира навсякъде. Защото няма никаква хегемонна власт и никакъв интернационален режим – нито икономически, нито политически (Бек, 2002: 30). Но дали това е всъщност така, или може би не съвсем? Защото авторът индиректно намежда от необходимостта от такава световна държава или институция, която да регулира този „див“ капитализъм. Може би целта на някои заможни кръгове е именно тази – да представят огромните финансови потоци като сляпа стихия, хаос или дезорганизиран капитализъм, за да провокират у хората желанието да се създаде световна структура, която да въведе необходимите правила и да обуздае и подреди хаоса. Това естествено трябва да се осъществи на цената на унищожаването на националната държава и нейните функции да преминат в ръцете на по-общата структура. До някъде на подобен принцип е изграден самият Европейски съюз, който може да се окаже просто една репетиция за главното събитие.

2. Модерност и/ или постмодерност.

В тази част ще се обърне внимание на онова, което разбира Бек под първа и втора модерност, както и на понятията за ранна и късна модерност при Бауман. Ще се опитаме да изясним тези постановки и да видим дали какво отношение те имат към въпроса за ситуацията на индивида в съвременността.

В „Световното рисково общество“ Бек дава следното определение на така наречената от него „първа модерност“: „Чрез първото понятие описвам модерността, основаваща се на обществата на националната държава, при което отношенията, мрежите и общностите, се тълкуват по същество от гледна точка на един териториален принцип“ (Бек, 2001: 8). Като характеристики на първата модерност тук се изтъкват: „Колективните модели на живеене, прогресът и контролируемостта, пълната заетост и експлоатирането на природата“, които са завещани от индустриалната революция и последиците от развитието в тази посока във всяка една област от живота.

Като прилежаща към тази модерност може да се счита и идеята, утвърждаваща „контейнерната теория“, както я дефинира Бек, която се изразява, най-кратко казано, в следното: „...според нея обществата предпоставят – политически и теоретично – държавното управление на пространството“ (Бек, 2002: 48). Иначе казано,

националните държави се явяват онзи авторитет, който държи в подчинение обществата, защото последните са държавни такива и държавният ред означава именно обществен ред. Въпреки че при „модерните общества” се наблюдават разделения в различни направления и аспекти, все пак те се намират във властовото пространство на националната държава, която ги приютява като в контейнер, изразено метафорично (Бек, 2002: 48-49).

От друга страна се извежда идеята за „втората модерност”, чиито основни характеристики включват процесите на глобализация, индивидуализация, революция на половете, недостатъчна заетост, и глобални рискове, каквито представляват сриването на глобалните финансови пазари и екологичните кризи. Въз основа на това Бек извежда, че: „Действително теоретично и политическо предизвикателство на втората модерност е фактът, че обществото е принудено да реагира на всички тези предизвикателства едновременно (Бек, 2001: 8). Може би именно това е разликата между двете модерности, защото при първата се появяват тези процеси, разбира се постепенно, а не едновременно, но с тяхната наличност се слага краят ѝ и се поставя началото на втората модерност, на която се налага да се справя с споменатите процеси като вече едновременно налични.

Бауман прави собствено разделение на споменатите епохи като ги определя като „ранна” и „късна модерност”. Те са представени метафорично с експликацията на идеята за „отсъстващия земевладелец”, която онагледява процесите в „ранната модерност”, когато собствениците на земя експлоатират местното население и земята и прибират само богатата, получени от тях, без да се ангажират прекалено много с работния процес. Но все пак те остават пряко свързани към тази земя и региона в който се намира, защото тя осигурява необходимите им „жизнени сокове”, а това от своя страна се явява и границата за неограничената експлоатация, за да не „пресъхне потокът на доходите” (Бауман, 1999: 30-31).

Бауман излага идеята си за може би най-съществената разлика между двете модерности чрез един цитат от модерния рационализатор на предприемачеството, Абърт Дънлър, който гласи следното: „Компанията принадлежи на хората, които инвестират в нея, а не на нейните служители и снабдители, нито пък на местността, в която е разположена” (Бауман, 1999: 27). Ако оставим настрана въпроса за принадлежността на дадената компания, остава идеята за това, че възможността даден бизнес да може да бъде преместен при по-добри условия откъм служители или локация, е съвсем реална и възможна. Тоест тук подвижността се оказва онази съществена

характеристика, която е присъща на т.нар. „късна модерност”, защото при „ранната модерност” собствениците на земя или предприятия се оказват напълно зависими от локацията, която е извор на доходите им. Иначе казано, вече подвижността на капитала е реална възможност и инвеститорите определят къде да инвестират, развивайки даден район или да си преместят средствата на друго място и той да западне. Подвижността се разглежда като присъща на онези, които имат възможност да инвестират, хората с парите, с капитала. Да си подвижен означава, че си придобил свобода от нов тип, но тя е привилегия само на една малка част от човечеството.

3. Паноптикум, Синоптикум и синтезът между тях.

3.1. Паноптикумът

Паноптикумът представлява изкуствено пространство, създадено с цел упражняване на по-ефикасен контрол над наблюдаваните от страна на надзирателите, които в случая се явяват като представители на властта. Самият модел на Паноптикумът принадлежи на Мишел Фуко и се отнася до модерната власт, която използва като основно оръжие несигурността, заложена като особено ефективен похват за манипулация и оказване на влияние. Този модел, представен с думите на Бауман, изглежда по следния начин: „Решаващият фактор в тази власт, в която надзирателите са скрити в централната кула на Паноптикума и я упражняват над питомците, заточени в крилата на звездообразната сграда, е съчетание на цялостна и постоянна видимост на последните и съответно същата цялостна и постоянна невидимост на първите. Тъй като никога не са сигурни дали надзирателите ги наблюдават... Надзирателите и питомците (затворници, войници, ученици, пациенти или други) обитават „едно и също” пространство, но са разделени от диаметрално противоположни ситуации. Първата група вижда безпрепятствено, докато втората група трябва да действа на неясна и мъглява територия” (Бауман, 1999: 56). Паноптикумът се явява метафора на стремежите и желанията на властимащите да осъществяват тотален контрол чрез наблюдение върху поданиците си. От друга страна това се очаква да произведе съответния ефект върху последните, като в тях се възпита усещането, че няма къде да се скрият, защото се предполага, че във всеки един момент са под наблюдение от страна на по-висшестоящите от тях. Принципите на паноптикума се използват универсално от институции и държави, но въпреки че се отнасят до дисциплиниране и контрол на огромни части на населението, те се оказват само с локално или ограничено действие.

3.2. Синоптикумът

Бауман обаче предлага и друга интерпретация на темата за паноптикумът, като посочва че: „Историческата съдба на Паноптикума може да бъде разгледана и от друга перспектива. Според забележителната фраза, изсечена от Томас Матиесен, въвеждането на Паноптическата власт представлява фундаментална трансформация *от ситуация, при която многото наблюдават малкото към ситуация, в която малкото наблюдават многото*. В упражняването на властта надзорът заменя наблюдението. В домодерните времена властта е впечатлявала „*populous*” като е позволявала на простосмъртните да я съзерцават със страхопочитание, трепет и възхищение в нейната помпозност, богатство и блясък. Сега новата модерна власт предпочита да се крие в сенките и да наблюдава поданиците, а не да бъде наблюдавана от тях. Матиесен вменява на Фуко, че не е обърнал достатъчно внимание на успоредния процес в модерността: развитието на нови техники на властта, основаващи се на противното – многото (толкова много, колкото никога по-рано в историята) наблюдават малцината. Разбира се той има предвид възхода на масмедииите – най-вече телевизията, който води до създаването, заедно с Паноптикума, на друг властови механизъм, наричан от него Синоптикум” (Бауман, 1999: 73-74). Както бе изложено и по-горе, въпреки че идеите на Паноптикума са се използвали универсално от институциите на властта и са обхващали огромна част от населението, той се оказва в същността си локално явление, чрез което се цели обездвижването на поданиците, с цел надзор, за да не им се позволи да се измъкват или поне да се ограничат автономните и водещи до грешки движения. От друга страна, синоптикумът в същността си се определя като глобален такъв, тъй като самият акт на наблюдението до известна степен освобождава наблюдаващите от тяхната локалност, понеже ги прехвърля, макар и само виртуално, в киберпространството, където разстоянията вече нямат значение. И докато Паноптикумът принуждава хората да играят ролята на наблюдавани, то Синоптикумът ги „съблазнява” да гледат малцината, които естествено са прецизно подбрани за тази цел (Бауман, 1999: 74).

3.3. Синтезът между Паноптикум и Синоптикум, интерпретирани в контекста на потребителското общество.

Нашето общество с право може да се определи като потребителско. Защото, по думите на Бауман: „Когато говорим за потребителското общество, имаме предвид нещо повече от тривиалното наблюдение, че всички членове на това общество потребяват; всички човешки същества са „потребители” от незапомнени времена. Това което имаме

предвид, е, че нашето общество е „потребителско” в същия дълбок и фундаментален смисъл, в който обществото на нашите предшественици, модерното общество в своя основополагащ етап, е трябвало да бъде „произвеждащо”. Този по-стар тип модерно общество е задължавало своите членове да бъдат главно производители и войници...” (Бауман, 1999: 103-104). От по-горе изложената дефиниция на потребителското общество излиза, че главната му цел, а и самата същност на съществуването му е да консумира и нищо повече. Такава е и целта на тези, които имат най-голяма полза от това потребление, а именно големите корпорации и богатите им собственици.

Синтезът на Паноптикума и Синоптикума се състои в това, че благодарение на модерните технологии човечеството се намира и в двете положения едновременно т.е. от една страна, то се оказва непрекъснато надзирано, а от друга страна, и то наблюдава, но само определена група „актьори”, които формират и променят представите му за култура, морал, ценности и изобщо за всеки аспект от живота. Това означава, че в основата на новите модни тенденции не се намират никакви самопородили се течения, а всъщност те представляват добре обмислени и продуцирани модни идеи на онези, които ще имат най-голяма полза от тях и от реализирането на продуктите, създадени да бъдат консумирани от обществото. Тук се има предвид обществото в глобален мащаб, защото хората са се превърнали в световно потребителско общество, тъй като – с малки изключения – независимо къде се намира човек, той може лесно да получи желаната от него стока.

Обществена тайна е, че благодарение на интернет, смартфоните и социалните мрежи е възможно да се проследи местоположението ни, и дори какво мислим, какви неща харесваме, какво не одобряваме и т.н. Съществуват алгоритми, които даже могат да предвидят какво би ни харесало и какво не и веднага получаваме съобщения на умните си устройства с реклами и предложения за различни стоки и услуги.

В днешната „модерна” или „постмодерна” епоха хората си мислят, че са по-свободни от своите предшественици и това до известна степен е така, защото може да се общува много по-лесно със събеседници на огромни разстояния в реално време. Благодарение на модерните технологии общуването се осъществява по-лесно и бързо, което означава, че времето и пространството вече не са онези фактори, които възпрепятстват информационните потоци. Но от друга страна, в качеството си на потребители, хората развиват и една нова зависимост към продуктите на модерните технологии, които дават известна свобода, но отнемат друга част от нея. Човек се чувства свободен, но всъщност се оказва манипулиран и поставен в положение на зависимост.

4. Световното рисково общество.

Ако при „първата модарност” обществото се възприема най-вече в качеството му на индустриално такова, то при ”втората модерност” то е „мутирало” и се е превърнало в „световно рисково общество”. Самият преход изглежда непреднамерен, но все пак се осъществява под натиска на т.нар. „слепи рискове”, които самото общество произвежда, а тези рискове от своя страна подкопават и неутрализират установените системи за сигурност на социалната държава (Бек, 2001: 116-117).

Появата на съмнения за глобални екологични заплахи може да доведе хората до притеснителни и дори до параноични усещания и мисли за фатална обреченост. Но всъщност нещата стоят по съвсем друг начин – макар да са възможни и непрогнозируеми опасности, каквито например са непредсказуемите астероиди, все пак от гледна точка на науки като социологията и екологията не съществуват или поне са по-малко вероятни самопородили се заплахи от еко катастрофи, а рисковете се коренят най-вече в човешката дейност.

Бек стига до извода, че: „Най-съществения белег на конфликтите, които следват от рисковете, се състои именно в това, че деполитизирани преди области на разрешаване на конфликтите биват политизирани чрез публичното възприемане на рискове; те се отварят за публични съмнения и дебати – най-често неволно и срещу съпротивата на монополизиращите тези решения могъщи институции. Така в световното рисково общество за една нощ биват публично артикулирани предмети и теми, които по-рано са били разисквани „при затворени врати”, като например икономически решения за инвестиции, химическия състав на продукти и медикаменти, научни изследователски програми, развитието на нови технологии. Всичко това изведнъж започва да се нуждае от публично оправдание и става възможно разработването и практическото прилагане на една правна и институционална рамка с цел легитимирането и гарантирането на този важен сегмент на демокрация в повече” (Бек, 2002: 154). От което следва, че в процеса на по-широкото публично възприемане на рисковете в световното рисково общество, поне на теория, се очертава едно своего рода критично мислещо общество, което е готово да противодейства. Това може да се окаже едно общество на т. нар. „отговорна модерност”, което не се страхува да влезе в дебати по проблемите на последиците от техническото и икономическото развитие и да окаже влияние върху вземането на важни решения в дискутираните области. Защото самата тежест по доказването на съответни рискове в бъдеще не трябва да се прехвърля върху онези, които ще се окажат

потърпевши от тях, а да се поеме от причинителите им или от онези, които е възможно да ги провокират (Бек, 2002: 154-155).

Според Бек: „Рисковото общество означава, че миналото губи детерминиращата си сила по отношение на настоящето. На неговото място като причина за настоящите преживявания и действия идва бъдещето, следователно нещо несъществуващо, нещо конструирано, фиктивно. Когато говорим за рискове, спорим за нещо, което не се е случило, но би могло да се случи, ако не се заловим сега веднага здраво за работа. Рисковете, в които се вярва, са камшикът, с който може да се мобилизира настоящето. Колкото по-заплашителни са сенките, които падат върху настоящето, поради това, че се очертава едно страшно бъдеще, толкова по-трайни са сътресенията, които могат днес да се предизвикат чрез драматургия на риска” (Бек, 2002: 156). Реално погледнато споменатата драматургия на риска може да се окаже и от голяма полза за превъзпитанието на обществото, което се чувства удобно под сянката на статуквото. Нейните постановки могат да подействат малко стряскащо на хората, но от друга страна може да помогнат да се отърват от своето „тесногърдие” и да се замислят за това, което може да се случи в бъдеще и съответно да се опитат да го избегнат или поне да се набележат стратегии за справяне с определени от настоящето бъдещи проблеми и заплахи. Защото, както формулира Бек: „Общество, което вижда себе си като рисково общество, е в положение, подобно на това на грешника – католически формулирано, - който признава греховете си най-малкото за да философства върху възможността и желателността на един „по-добър”, съзвучен с природата и световната съвест живот. Защото малцина са тези, които действително искат да се промени нещо. Повечето искат две неща едновременно: те искат нищо да не се случи и искат да се оплакват от това. Точно тогава е възможно човек да се наслаждава на лошия добър живот, а също и на неговите заплахи” (Бек, 2002: 156-157). Страхът се явява една интересна черта от човешкия характер. В качеството му на инстинкт за самосъхранение в разумни граници би бил полезен. Но ако се оставим да ни завладее и да се намираме под влияние на постоянна несигурност и страх, то ще се окажем в ситуация да приличаме на заключени в клетка, от която не можем да излезем и то по своя вина, защото ни плаши промяната и криещото се в нея неизвестно. Рисковете не бива да се приемат само като повод за страх, а по скоро като предупреждения, за които е необходимо да се помисли по-рано, за да се имат предвид най-вероятните сценарии за в бъдеще и да може да се реагира своевременно и по отдалече, ако е възможно.

Заклучение

В действителност процесите на глобализация са в ход и се намират в един преходен период, в който се правят опити да се реши съдбата на националната държава като такава. Също така не е много ясно и какво ще се случи с глобализираните и с локализираните хора, както и какво е планирано за туристите и скитниците? По същия начин стои и въпросът за екологичните катаклизми – дали изцяло представляват резултат от замърсяването и другите вредни човешки дейности или до известна степен се дължат на естествени природни процеси? Защо ставаме свидетели на постоянно продуциране на несигурност във всички сфери от живота? Дали ново-появилите се вируси и болести са плод на рискови не добре обмислени експерименти или са прецизно разработени средства за постигане на определени цели на заможни организации в глобален мащаб? Как така в XXI век не спират да избухват войни и да взимат безброй човешки жертви? И много други въпроси, които за сега остават без сигурен отговор.

По всичко изглежда, че още не сме дорасли в морално, ментално и духовно отношение да се разберем по между си, камо ли да се съберем в едно глобално цяло или пък да се обединим като един единен човешки род, защото нещо ни пречи, и това нещо не идва отвън, а е вътре в нас или ни липсва нещо фундаментално. Най-вероятно не сме разбрали посланието на Христос да обичаме ближния като себе си. Липсва ни Любов!

Използвана литература

- Бауман, З. 1999. Глобализацията: Последниците за човека. София. Лик, 1999. [Bauman, Z. 1999. Globalization: The Human Consequences. Sofia. Lik]
- Бек, У. 2001. Световното рисково общество. София. Обсидиан, 2001. [Beck, U. 2001. The World Risk Society. Sofia. Obsidian]
- Бек, У. 2002. Що е глобализация. София. КХ, 2002. [Beck, U. 2002. What is globalization. Sofia. KH]
- Сафрански, Р. 2006. Колко глобализация може да понесе човекът. София КХ, 2006. [Safranski, R. 2006. How Much Globalization Can We Bear? Sofia KH, 2006]